
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LIII

Београд 2005

Г

Е

И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LIII

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky, Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović, Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of
associate member of SASA Vojislav Stanovčić at the VIII session,
Department of Social Sciences SASA, December 13th 2005

BELGRADE 2005

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

ЛШ

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос
Алексакис, Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена
Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 13. децембра 2005. године на основу реферата
дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2005

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилава 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu

Рецензент:
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима: Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157), Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилава 35/III), 1952 –
(Београд : Академска издања).– 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај
Summary

Оригинални научни радови

<i>Lyle B. Steadman</i> , Australian Kinship	9
<i>Лајл Б.Стедман</i> , Сроднички односи код аустралијских Аборигина	19
<i>Наталја Л. Пушкарева</i> , „История повседневности“ и етнографическое исследование быта: расхождения и пересечения	21
<i>Natalija L. Puškareva</i> , Everyday Life through the Eyes of Ethnologists	34
<i>Jelena Čvorović</i> , Gypsy Ethnic Socialization in Serbia	35
<i>Јелена Чворовић</i> , Етничка социјализација Рома у Србији	48
<i>Младена Прелић</i> , Етничка егзогамија и идентитет: пример Срба у Будимпешти и околини	51
<i>Mladena Prelić</i> , An Example of Ethnic Exogamy and Identity: the Serbs in Budapest and its Surroundings	65
<i>Бојан Жикић</i> , Етнокултурна дуалност и (етнички) стереотипи	67
<i>Bojan Žikić</i> , Ethno-cultural Duality and (Ethnic) Stereotypes.....	81
<i>Сања Златановић</i> , Свакодневица у енклави	83
<i>Sanja Zlatanović</i> , Daily Life in the Enclave Vitina	92
<i>Мирјана Павловић</i> , Етницитет и интеграција у историјском контексту – Срби у Темишвару	93
<i>Mirjana Pavlović</i> , Ethnicity and Integration in the historical Context – Serbs in Timisoara	104
<i>Барош Слађана</i> , Ставови Срба повратника о етничком идентитету Срба и Хрвата	105
<i>Baroš Slađana</i> , The Attitudes of Serbian “Returnees”: About Identity of the Serbs and Croats	119
<i>Марија Црнић-Пејовић</i> , Смјешани бракови	121
<i>Marija Crnić-Pejović</i> , Mixed Marriages	134
<i>Мирослава Малешевић</i> , „Оправослављење“ идентитета српске омладине	135
<i>Miroslava Malešević</i> , “Orthodoxing” the Identity of Serbian Youth	151

<i>Гордана Благојевић</i> , О рецепцији црквене византијске музике у Београду крајем 20. и почетком 21. века	153
<i>Gordana Blagojević</i> , On Reception of the Church Byzantine Music in Belgrade at the End of 20 th Century and Beginning of 21 st Century .	171
<i>Јана Баћевић</i> , Веронаука и(ли) евронаука: критика елемената реформе образовања 2000-2003.	173
<i>Jana Baćević</i> , Religious and Civic Education: A Critique of Elements of Educational Reform in Serbia 2000-2003.	185
<i>Александра Павићевић</i> , Шта ради и где седи „Бели анђео“?	187
<i>Aleksandra Pavićević</i> , The White Angel: Where He Sits and What He Does?.	195
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Појединац и породица	197
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , An Individual and His Family	212
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Полна припадност и наслеђивање	213
<i>Jadranka Đorđević</i> , Gender Affiliation and Inheritance	222
<i>Елена Узенева</i> , Джендър в български пословици	223
<i>Elena Uzeneva</i> , The Gender in Bulgarian Proverbs	231
<i>Драгана Радојичић</i> , Кречане/клагачине – занат који је изумро	233
<i>Dragana Radojičić</i> , Lime-Kiln - a craft not used any more	240
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> , Етнографско тумачење публике: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	241
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Explaining the Audience in Ethnographic Discourse: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	261
<i>Иван Ђорђевић</i> , Идентитет у 'виртуелној заједници': случај форума „Знак сагите“	263
<i>Ivan Đorđević</i> , Identity in a Virtual Community: the Case of Forum “The Sign of Sagita”	275
<i>Срђан Радовић</i> , Дневник о цунамију	277
<i>Srđan Radović</i> , Tsunami Diaries	291
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Задушнице – вид комуникације живих са мртвима	293
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Memorial Service – a Means of Communication with the Dead	305
<i>Данијел Синани</i> , Привиђења у Западној Србији	307
<i>Danijel Sinani</i> , Apparitions in Western Serbia	319

<i>Марија Илић</i> , Фолклорни текст у процесу заборав 321	321
<i>Marija Ilić</i> , Folklore Text in a Process of Oblivion 335	335

Прегледни чланци

<i>Марина Мартинова</i> , Етнолошка наука у Русији. Нови пројекти Института за етнологију и антропологију Руске Академије Наука 337	337
<i>Marina Martinova</i> , Ethnology in Russia. The New Projects of the Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences 350	350
<i>Александар Крел</i> , Традиционалне такмичарске дечје игре као инструмент социјализације деце у Товаришеву 351	351
<i>Aleksandar Krel</i> , Traditional Competitive Childrens' Games as an Instrument of Socialization in Tovariševo 365	365
<i>Ласта Ђановић</i> , Зла судбина деце сурових родитеља 367	367
<i>Lasta Đarović</i> , Sad Destiny of the Children of the Cruel Parents 380	380
<i>Десанка Николић</i> , Старовлашки Ера ивањичког краја у Цвијићево и данашње време 381	381
<i>Desanka Nikolić</i> , Old-Vlah Era from the Ivanjica District: Construction from the Time of Jovan Cvijić and Contemporary Images..... 388	388
<i>Марко Стојановић</i> , Алтернативна медицина – исцелитељи душе 389	389
<i>Marko Stojanović</i> , Alternative Medicine – Soul Healers 400	400

Полемика

<i>J. Philippe Rushton</i> , Jared Diamond, <i>Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies</i> 401	401
<i>Александар Палавестра</i> , Царед Дајмонд, <i>Микроби, пушке и челик. Судбине људских друштава</i> 413	413

Прикази

<i>Младена Прелић</i> , Скривене мањине на Балкану, ур. Биљана Сикимић 417	417
<i>Илдико Ердеи</i> , Дидара – прича о ходању „изван линија“ – Мирослава Малешевић, <i>Дидара – животна прича једне Призренке</i> 420	420
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Тома Миленковић, <i>Калмици у Србији 1920- 1944</i> 423	423
<i>Горан М. Бабић</i> , Љубивоје Костић, <i>Мостови причају</i> 427	427
<i>Горан М. Бабић</i> , Светислав Вученовић, <i>Урбана и архитектонска конзервација</i> , том 1: Свет – Европа 429	429

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд
Milina.Barisic@sanu.ac.yu

Задушнице – вид комуникације живих са мртвима

У раду се говори о задушницама као виду комуникације између живих и мртвих чланова породице. Ова комуникација се обавља на одређене дане у години који су посвећени мртвима.^{xi}

Кључне речи: задушнице, комуникација, обредно место, обредне радње, обредни реквизити.

Најважнији преломни тренуци везани за егзистенцију сваке друштвене заједнице, а који у одређеној мери нарушавају њен устаљени животни ток, јесу рођење, свадба (склапање брака) и смрт. То су уједно и прилике да чланови заједнице на адекватан начин обаве традицијом успостављене ритуалне радње. Основни циљ ових ритуала је да се превазиђе настала, поремећена друштвена равнотежа. Ако се то посматра са аспекта комуникације, ритуали постају, на изврстан начин, регулатори друштвеног живота.

Када се говори о комуникацији, неопходно је постојање два појединца – пошљаоца и примаоца поруке. Обично се сматра да се комуникација одвија вербалним путем. У појединим случајевима она се може исказивати и на друге начине (путем специфичних гестова или одређених обредних радњи). Комуникација потпомаже да учесници у ритуалу имају заједнички комуникацијски доживљај, који се успоставља путем мноштва различитих чулних канала.¹

---

^{xi} Рад је резултат истраживања на пројекту 2157: *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција*, које у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине РС.

¹ Edmund Lič, *Kultura i komunikacija*, XX vek, Beograd 1983, 64; Dušan Bandić, *Komunikacijski koncept religije*, Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, XX vek, Beograd 1997, 7 – 31.

У овом раду биће речи само о једном сегменту ове комуникације, која је у прошлости код нашег народа имала веома значајну функцију. То је комуникација коју живи „обављају“ са мртвима на одређене дане током календарске године – на *задушнице*.

1.

Смрт је неизбежна и – као неминовност – супротстављена појму живота, тренутак преласка човека из овоземаљског у овоземаљски или други свет. Другим речима, под умирањем се у нашем народу подразумевало одвајање душе од тела. То би значило, по схватању нашег народа, да смрт није потпуни свршетак; њоме се само „отвара“ приступ једном другачијем простору – простору вечности и трајности.

„Према општераспрострањеном схватању, у сваком човеку постоји једно нематеријално, невидљиво 'биће' које представља његову суштину и чини га живим и активним. То 'етерично' биће свуда се називало и назива душом. Наравно, такво схватање живота човека подразумевало је и одговарајуће схватање његове смрти. Ако је, наиме, човек жив зато што има душу, онда он мора умрети кад душа напусти његово тело. После смрти, дакле, остаје тело које се распада и душа која наставља самостално да егзистира.“²

Због овога се у традиционалној култури српског народа неговао специфичан однос према мртвима. У нешто измењеној форми, овај приступ опстаје до нашег времена. Смрт је код свих народа света нешто што се догађа и што, пре свега породицу – али и ширу заједницу – ставља у неку врсту „ванредног стања“. С обзиром на чињеницу да по нашем народном веровању човек надживљава смрт, али у нешто измењеном облику, то је и обредно понашање прилагођено оваквим околностима.³

Поштовање покојника је у прошлости у Срба било изузетно развијено, а испољавано је сећањем на претке, исказивањем пажње ближим и даљим умрлим сродницима – нарочито онима – који су рано преминули.

„Често се верује да не само душе покојника већ и душе предака снажно утичу на егзистенцију живих. Њихова фиктивна партиципација у животу друштвене заједнице толико је велика да се ниједан значајнији догађај не може замислити без њих. Стога је природно што се у оквиру традиције ствара специфичан однос између друштвене заједнице и духова њених предака. Тај се однос испољава у магијско-религијској пракси, усмереној

---

² Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991, 246 – 247.

³ Према ранијим истраживањима, стара религија се заснива на анимистичком схватању света, па према томе и смрти. Видети: Шпиро Кулишић, *Стара српска религија и митологија*, Српски митолошки речник, Београд 1998, XIII – XX; Dušan Bandić, *Posmrtno utiraње u religiji Srba*, Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, XX vek, Beograd 1997, 67 – 84; Бојан Јовановић, *Магија српских обреда*, Просвета, Ниш 2001, 7 – 12, 34 – 37.

тежњом живих да приволе духове предака на активности корисне по заједницу, то јест да избегну активности потенцијално опасне по њу. Ова пракса се, као и у култу покојника, регулише системом прописа којима се препоручује вршење једних и избегавање других поступака.⁴

Смрт увек прате одговарајући, традицијом устаљени ритуални прописи, којима се, у датој ситуацији, регулисало понашање припадника породице, али и шире друштвене заједнице. Придржавањем унапред одређених ритуалних прописа, чланови заједнице су настојали да смртнику створе што повољније услове за његову даљу „егзистенцију“. Обреди које живи спроводе, у насталој ситуацији не само да треба да утичу на судбину мртвих, већ истовремено изражавају и како живи виде ту њихову „нову“ судбину. Ово виђење можемо означити као симболички језик помоћу кога одређено друштво исказује свој „говор“ о смрти, али су то – истовремено – представе о загробном животу.

Према расположивом емпиријском материјалу, а и досадашњим личним истраживањима, преовладава схватање о постепеном преласку покојника из сфере живота у сферу смрти. Тај прелазак је, како то показује обредна пракса, трајао од тренутка смрти до истека године дана. Ово је период у којем живи на различите начине покушавају да са мртвим чланом уже или шире породице остварују комуникацију, али и да му помогну у настојању да се заувек настани на једном месту.⁵ Највидљивији знаци ове комуникације су даће и постављање надгробног споменика на гробном месту, које по истеку године дана остаје место даље комуникације са новим, али и старим покојницима.⁶

Даће, осим што су почетна фаза комуникације са покојником, јесу и церемоније којима се на специфичан начин „омогућава“ сусрет живих са умрлим (пре свега, са његовом душом), али само у години жалости. То значи да је сусрет са покојником могућ само ако се одржи даћа, тј. ако се испуне традицијом предвиђене ритуалне обавезе. Због тога се сродници и труде да све своје обавезе ове врсте испоштују по традицијом устаљеним правилима. Одржавање ових ритуалних гозби указује на то да је покојник као биће изван домашаја живих, па из тих разлога са њим није више могуће успоставити другачији вид контакта него на овај начин.

„Из описа даће назире се и разлог прекида комуникације: подразумева се, наиме, да душа на гозбу долази са оног света из царства мртвих. Она, очигледно, живи у једном замишљеном свету који се, по општем уверењу, налази негде далеко – тамо где Сунце залази, преко мора, на небу или у дубинама Земље. Као да просторна раздвојеност живих од умрлог условљава

---

⁴ D. Vandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba, XX vek*, Beograd 1980, 165.

⁵ Слободан Зечевић, *Култ мртвих код Срба*, Етнографски музеј, Београд 1982, 101 – 103.

⁶ О значају гроба и надгробног споменика видети: Миливоје Павловић, *Камен станац и везивање душе – фолклористичко-семантичка расправа*, Гласник Етнографског института САНУ II – III (1953 – 1954), Београд 1957, 611 – 660.

и ону другу, комуникацијску. Зато што се покојник налази 'далеко', могућност додира са њим битно је умањена. Потребан је ритуал да би до сусрета могло да дође. Слика неизмерног простора која дели покојника од живих само је симболички, митски израз његове трансформације у нешто 'друго', његовог преласка на квалитативно друкчију егзистенцијалну раван, у једну нову 'димензију'.⁷

Желећи да превазиђу природну датост смрти, људи су у оквиру својих магијско-религијских представа створили одређене обрасце понашања – као непосредан одговор на њену појаву.⁸

Из тих разлога, ни „везе“ живих са мртвима нису престајале чином сахране. Оне су одржаване из два разлога – из пијетета према покојнику, али и из мистичног страха од покојника и његове освете. У периоду од годину дана сматрало се обавезним да се посећује гробно место покојника. То значи да је комуникација која је обављана путем посећивања гроба покојника била не само редовна него и обавезујућа, поготово за ближе сроднике. После истека периода дубоке жалости, комуникација са „новим“ покојником, али и другим мртвима из породице, настављана је на дан општих годишњих празника посвећених свим мртвима – на *задушнице*. То су дани када су помињани сви мртви и када су припремане колективне понуде за њих. Некада је готово свака кућа имала своје *читуље*, односно листе свих умрлих чланова породице, чак и најдалјих рођака који су на ове дане помињани.⁹

2.

Код Срба се *задушнице* одржавају на одређене дане током године: најчешће у суботу Месне недеље, у суботу пред Духове и у суботу пред Митровдан, мада су, зависно од краја, везане и за неке друге годишње празнике.¹⁰ У те дане, по правилу, требало би да свака породица оде на гробове својих мртвих и да приреди гозбу за све мртве из породице, слично као што су приређиване и даће које су биле намењене само новом покојнику. По веровањима, овим гозбама присуствују сви мртви, а понашање живих може непосредно да има утицаја на њихову судбину на другом свету.

Због тога и постоје одређене забране које се односе на све активности које би могле да нашкоде умрлима. Тако се, на пример, ништа од донете хране не сме појести док се прво не подели мртвима за душу, јер би они иначе остали прикраћени. У неким крајевима се тих дана избегавала употреба игле

---

⁷ D. Bandić, *Posmrtno umiranje...*, 76.

⁸ Б. Јовановић, *н. д.*, 145.

⁹ С. Зечевић, *н. д.*, 73.

¹⁰ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, 93 – 94. Према скорашњим истраживањима, у појединим крајевима Србије је до пре неколико деценија био широко распрострањен обичај да се пред сваки празник излази на гробље и носи храна мртвима.

(дакле гвожђа), није се радило у пољу и сл.¹¹ Пошто су задушнице дани посвећени сећању на мртве, оне су и прилика када живи долазе у непосредан додир са мртвима који нису заборављени, или су бар њихова имена остала у сећању.¹²

У време ових дана живи су се сећали познатих и непознатих покојника. Углавном је приношено јело и пиће. Сам термин *задушнице* означава да су то дани када се мртвима даје „за душу“. У основи свега је веровање да је тада могућ контакт са свим преминулим душама, да је то време када их је могуће угостити и почастити.

Задушнице су приређиване на гробљу, а у појединим крајевима су настављане и код куће. Оне су, као и помени (даће), одржаване готово искључиво суботом, јер је – по веровању Срба – то дан мртвих. Тада је трпеза постављана на гробљу, а храна и пиће су дељени за све мртве из породице.

Када се дође на гроб, најпре се обавља кађење да би мирис тамјана доспео до мртвих и орасположио их. Затим се пале свеће, гробови се преливају вином, а надгробни споменици ките цвећем.

Свештеник је, такође, имао одређену функцију у обележавању задушница. Ишао од гроба до гроба да би их освештао. После тога је почињала гозба током које су жене размењивале храну, воће и пиће. Угошћавани су и случајни пролазници и сиротиња која се у великом броју окупљала на гробљу. Остављање хране и пића на гробу значило је да је то намењено мртвима.

Када се све заврши, гробље је постепено напуштано и одлазило се кућама. У појединим крајевима је, код куће, настављано са једењем и пијењем, али у најужем породичном кругу. Церемонија ових задушница била је скраћена и упрошћена, а ни обед није био нарочито богат. Задушнице су у неким крајевима Србије настављане и следећег дана, када су жене носиле понуде суседима и сродницима. Поступак је понављан док се не подели све што је спремљено за ову прилику. Сусетка или рођака примала је дар и на исти начин га враћала, намењујући јело својим мртвима. Како се ова размена обављала у исто време, стицао се утисак да су се цела села дигла на ноге.¹³

3.

Осим општих задушница које су даване свим покојницима (без изузетка) – а најважније су биле пролетње и јесење – постојали су дани у години који су на одређени начин били посвећени рано преминулим

---

¹¹ Према личним истраживањима, ове се забране све мање поштују.

¹² D. Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba...*, 180 – 181.

¹³ С. Зечевић, *н. д.*, 79-80; Исти, *Култ мртвих и самртни обичаји у околини Бора*, Гласник Етнографског музеја 38, Београд 1975, 160 – 161.

члановима породице. Ова врста „подушја“ се, углавном, давала рано преминулој деци.¹⁴

Ови дани су повезани са појединим годишњим празницима. За обележавање ове врсте „подушја“ није било важно који је дан, већ који је празник, пошто је од тога зависило која ће врста понуда бити упућена мртвима. Значи, ови дани су били посвећени само неким покојницима из породице и односили су се на слање само одређених врста понуда.

Тако, мајке чија су деца помрла нису јеле јабуке пре Петровдана, када су прве плодове намењивале њима. Слично је било и са првим јагодама. Када узру, прво су намењиване деци.

Кукуруз је, такође, био предмет мртвачког култа. Куван је пред Светог Илију или о Великој Госпојини и дељен мртвима за душу – код куће или на гробљу.¹⁵ Бело грожђе се, такође, није јело све док се прво не подели о Светом Илији.

Слично се поступало и са неким другим плодовима, пре свега воћа, који су прво дељени „за душу“, онако како су пристизали (сазревали), па су их тек после тога јели укућани.¹⁶

4.

Задушнице које падају у суботу уочи Месних поклада, по народном веровању, једне су од најважнијих и њима се још и данас поклања највећа пажња, па ће у овом раду бити изложен њихов дескриптивни модел, а на основу података прикупљених током личних истраживања обављених у периоду 2000-2002. године, у подавалским селима Зуце, Пиносава и Бели Поток. Зимске задушнице су овде, као уосталом и у другим областима Србије, покретан празник. Увек падају у девету суботу пред Ускрс.

Задушнице су, како је то већ поменуто, дан који је посвећен мртвима, односно сећању на све умрле чланове породице, све докле сећање сеже. Помен, односно сећање посвећено мртвима, може се одржавати у кући живих чланова, у цркви или на гробљу. Задушнице су дани када се мртвима даје (дели) „за душу“. Корен ових поступака лежи у веровању да је у дане задушница могућ контакт са мртвима, да су то дани када је мртве могуће угостити и почастити.

Пред задушнице, у једном периоду после Другог светског рата, припремале су се одређене врсте јела које ће се приликом изласка на гробље делити умрлима „за душу“. Раније су жене месиле и пекле лепиње (у новијем

---

¹⁴ Слободан Зечевић за ове дане уводи термин *специјалне задушнице*. Посебно је питање да ли је термин адекватан садржају. Видети: *Култ мртвих код Срба...*, 81.

¹⁵ С. Зечевић, *Култ мртвих...*, 79-80; Исти, *Култ мртвих и самртни обичаји...*, 161-165.

¹⁶ Истраживање обављено 2002. године у околини Београда.

периоду све више их замењује мешени или купљени хлеб), крофне или бухтле.

За зимске задушнице остављала се осушена плећка од „убојнице“ (свиња товљена за зиму), која се обично барила дан уочи изласка на гробље. Овај део традиције се у новијем периоду знатно мање поштује. Све више се износи печено месо. Већ од шездесетих година прошлог века прављене су и пите (обично са сиром), а у последњих двадесетак година на гробље се износе и колачи. Ранијих година су обавезно, али само за зимске задушнице, куване пихтије.

Од воћа су, у ранијем периоду, ношене само јабуке, а данас – поморанце, банане, па и друго воће. Од пића се обично носе: вода, ракија, сок, кафа и црно вино, које се користи за преливање гробова.

На гробље излазе старији чланови породице – ако их има. Понекад се воде и деца. Донета храна и пиће стављају се поред гроба последњег умрлог члана у породици. Пре него што се храна распореди по гробу, гроб се прелије вином и окади тамјаном. Пре тога се на једном гробу запале донете свеће, које се намењују свима умрлима у једној породици, или се један број одвоји да се нешто касније запали на другим гробовима. Сви гробови ближних сродника преливају се вином и каде тамјаном. Ове радње су обично обављали мушкарци, а данас то раде и жене, па и млађи чланови породице.

Када се упале свеће, гробови окаде тамјаном и прелију вином, онда се по гробу распореди донета храна. Пре него што се послуже живи, на гробу умрлог се оставља од свега донетог по мало за мртве, а што се намењује свим мртвима. Једино се у години жалости задушнице намењују само последњем умрлом члану. Овај део обичаја се у новије време све мање поштује. Обично се све што се донесе, и у години жалости, намењује свима умрлима.

После одласка са гроба, оно што је остављено обично покупи неко од Цигана или сиромашнијих сељана. У последњој деценији прошлог века почело се с праксом неостављања хране на гробовима, али то за сада раде само појединци.

Када се храна распореди по гробу и намени умрлима, њоме се послуже и они који су дошли. Када се заврши за послуживањем, дели се храна међу живима, а за душу покојника. Обично домаћица стави на тањир или послужавник нешто од донете хране и, пружајући је ономе коме је унапред одлучила, у ствари намењује одређеном умрлом члану породице. Дели се и по неколико пута за различите сроднике. Пиће „за душу“ нуде мушкарци. Онај који даје, тај обично каже: „Узми за душу мојој/моме (име).“ Онај који прима, узима и пољуби примљено, и одговара: „Бог да јој/му душу прости.“ Дељење и послуживање хране обављале су жене. Када се подели најближима, онда се одлазило, што се још увек ради, и на родбинске гробове.

У једном краћем периоду после Другог светског рата, када се „подели“ мртвима за душу, на једном месту на гробљу – одређеном за ту намену – простирали су се столњаци и постављала софра. На њеном челу је

стајао најстарији члан сеоске заједнице, који је читао *Оченаш*, а са стране софре су стајали сељани, поређани по годинама старости. Када се изговори молитва, послуживало се пићем, после чега је свако узимао да се послужи од хране коју је донео: *Да се мало презалогаци, да мртви не буду гладни*. Ако су постојали столови са клупама, храна се стављала на столове, а ако не – онда на земљу.

Заједничка молитва сродника мртвима и појединачно читање молитве данас су у потпуности ишчезли. Последњих деценија свештеник долази на гробове које окади и очита кратку молитву. После послуживања живих храном, на самим гробовима, разилази се кућама.

Враћена храна се јела док се не поједе. Није се бацала, јер се веровало да ће мртви у том случају остати гладни, пошто је та храна намењена њима. Избегавало се да се храна даје животињама, нарочито псима.

На дан када се ишло на гробље избегавали су се послови у кући, а нарочито у пољу. Током последње деценије прошлог века ове забране се све мање поштују.

5.

До сада је било говора, уопштено, о комуникацији између живих и мртвих, а сада ћу издвојити најважније облике те комуникације. Посмртни обреди су били, а донекле су то и сада, прилике када су живи испуњавали неку врсту своје дужности према мртвима, даривајући им све што им је по њиховом мишљењу потребно, а пре свега – храну, пиће, светлост и др. Жене тог дана нису радиле уобичајене послове да би пошилица намењена мртвима могла да стигне до њих.

Обредно место (одн. простор гробног места), обредне радње које се обављају у овој прилици, као и обредна реквизита су по мишљењу заједнице најважнији у комуникацији живих и мртвих.

Постојање гробног места је најважније у овој комуникацији, јер да није њега потреба за овом врстом комуникације не би ни постојала. То је место исказивања бола, туге, али и сећања.

Одређене обредне радње, као и коришћење одређених обредних реквизита током *задушница* треба – према мишљењу чланова заједнице – да омогући преминулима да добију све што им је потребно. Најважније обредне радње, којима се остваривала комуникација живих и мртвих, биле су: спремање и дељење хране и пића, одлазак на гробове, паљење свећа, прекађивање гробова, преливање вином, кићење цвећем и босиљком.

Из наведених обредних радњи дају се наслутити и најважније обредне реквизите: храна, пиће, свеће, тамјан, вино, цвеће и босиљак.

Највидљивији симбол смрти је *гроб*.¹⁷ Гроб као место вечног „починка“ и надгробни споменик као материјални знак несталог живота служе да се њима задржи душа умрлога, како својим лутањем не би узнемирала живе, чиме постају најважније место комуникације живих и мртвих.

Први пут се гробно место посећује сутрадан по сахрани, а – по истеку године жалости – о *задушницама*. Осим о задушницама, на гробове се – што је у данашњем времену врло редуцирано – одлазило уочи свих већих празника (нарочито на Бадњи дан, уочи Васкрса, Петровдана, Светог Илије, породичних слава). Обично је у питању гроб последњег умрлог члана породице, уже посматрано, односно гробље – место где обитавају сви умрли породични преци, као шири простор комуникације.

Гробно место је у систему комуникације живих и мртвих веома значајно, јер само његово постојање условљава потребу за овом врстом веза. На тај начин гроб постаје место где се преплићу свет живих и свет умрлих, односно – профани и сакрални свет. То би значило да су задушни дани време, а гробови места где се повремено обављају „састајања“ са покојницима, односно са душама покојника.

Једна од обавезних радњи код излазака на гробове јесте и *љубљење споменика*. Љубљењем споменика као да се жели пољубити сам покојник. Надгробни споменик се у народу схватао као пребивалиште душе покојника.¹⁸

Паљење *свећа* је повезано са представама о томе да њихова светлост осветљава пут умрлима у подземни свет.

Симболика свеће повезана је са симболиком пламена. У пламену воштанице су све снаге природе активне. Свеће које горе уз покојника – запаљене воштанице – симболизују светлост душе у успонској снази, чистоћу духовног пламена који се успиње ка небу, трајност живота који је стигао до своје највише тачке.¹⁹

Сматрало се да ако на задушницама није запаљена свећа мртвима, они ће само осетити мирис хране, али неће моћи и да је окусе.²⁰

Тамјан је у тесној вези са кађењем, које се примењује у различитим приликама – „појава која у животу људи има практичну и лустративну верску улогу“.²¹ Тамјаном се уздиже молитва пут неба, па је у том смислу амблем свештеничке функције.²²

---

¹⁷ М. Павловић, *н. д.*, 611 – 660.

¹⁸ D. Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba...*, 132.

¹⁹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983, 663 (свећа).

²⁰ С. Зечевић, *н. д.*, 80.

²¹ *Српски митолошки речник*, Београд 1998, 235 (кађење); *Словенска митологија*, Београд 2001, 255. (кађење).

²² J. Chevalier, A. Gheerbrant, *н. д.*, 691 (тамјан).

Једна од обавезних радњи при изласку на гробље јесте преливање гробова **вином**, које се најчешће доводи у везу с крвљу – како по боји, тако и по свом значењу. Вино је напитање живота, односно бесмртности.²³ Вино је „опојно пиће од грозђа које у обредима симболизује крв. У божанској литургији, вино се тајном евхаристије претвара у крв Христову; заједно с хлебом, оно је компонента светог Причешћа“.²⁴

Црно вино се најчешће, не само у нашем народу, идентификује са крвљу, пошто је исто црвене боје. Представа о овој идентификацији највероватније је у наше крајеве дошла са хришћанством, тачније – са хришћанским обредом светог причешћа.

„У прилог мишљењу о хришћанском пореклу изједначавања вина и крви у нашем народу говори и чињеница да је већи део веровања са том темом христјанизованог карактера. Наш народ употребљава вино у својој магијско-култној пракси као супституцију за крв“.²⁵ Покојници, односно њихови гробови, обавезно се при сваком посећивању преливају вином.

У народној традицији је јело, тј. храна која се припрема у одређеним приликама, било је у складу са социјалним нормама и традиционалним обичајима одређене средине. Ритуализација јела зависила је од прилике за коју је припремано, нарочито за време празника, као и од места где ће се јести (у овом случају за време помена на гробљу).

Задушнице су прилике када се припремају одређене врсте **јела**. Утврђеним ритуалним поступцима (дељење хране, заједничке трпезе и сл.) умрли се „позивају“ на „заједничку гозбу“. Наиме, народно је веровање да је мртвима неопходно делити храну „за душу“, јер ће у супротном они остати гладни, па ће храну узимати од оних мртвих чији се сродници придржавају својих традицијом успостављених обавеза.²⁶

Готово свака врста церемонија која укључује једење и/или пијење показује да избор хране и пића никад није случајан. Приређена кувана или печена храна представља главну компоненту у систему обредно конституисане размене дарова. Специјална храна изазива препознатљиве асоцијације на одређене пригоде.²⁷

Припремљена и покојнику намењена јела и пића јесу врста пошиљке коју учесници у ритуалу шаљу на други свет. Стога симболично „храњење душа“, као и дељење припремљене хране комшијама и сиротињи, треба да одржи успомену на покојнике.

---

²³ Исто, 747 (вино).

²⁴ *Словенска митологија*, 82 (вино).

²⁵ Душан Бандић, *Крв у религијским представама и магијско култној пракси нашег народа*, Гласник Етнографског музеја 37, Београд 1974, 158.

²⁶ Забележено приликом теренских истраживања у околини Београда, обављених у периоду 2000 – 2002. година.

²⁷ Е. Lič, *н. д*, 90.

Најсакралнији вид хране је *хлеб*. Символ је добитка, изобиља и благостања. Народ је према хлебу поступао с посебним поштовањем и са дозом религиозности. Задушни колачи – тзв. *поскурице* – жртве су прецима или хтоничним демонима уопште.²⁸

Вода је у нашем народу замишљана као живо биће. Верује се да је она потребна покојницима на другом свету, пошто се сматра да тамо влада несносна жеђ. Водени простор је осмишљен као граница између земаљског и загробног света, као место где привремено бораве душе мртвих. У симболичком значењу вода се види као опасан „туђи“ свет и улаз у онострани свет.²⁹ При повратку с гробља, на дан задушница, још увек се поштује обичај да се прво оперу руке, па тек онда уђе у кућу. Значи да се у кућу улази тек пошто се спере „нечистоћа“.³⁰

Босиљак има у српској народној религији значајну улогу и широку ритуално-магијску примену. Босиљак је биљка која прати појединца у свим важнијим догађајима током живота. Између осталог, његова улога је веома значајна и у мртвачком култу. Босиљком се кити софра о задушној суботи, а био је обичај и да се баца у реку за мртве. На отворене задушнице жене су садиле босиљак по гробовима. Босиљком се ките жртвени колачи који се припремају, поред других прилика, и за задушнице.³¹

6.

По народном схватању, задушнице су биле празник, па је то подразумевало и одређени вид понашања чланова друштвене заједнице. Као и на друге празнике, било је предвиђено шта је дозвољено, чак шта је неопходно радити. Исто тако, биле су установљене и одређене врсте забрана којих се ваљало придржавати.

У овом случају то би значило да радом на празник не одајемо дужно поштовање онима којима је тај дан посвећен. Обављање послова на празник посвећен мртвима могло би изазвати гнев душа покојника, што би у наредном стадијуму могло изазвати чак и неку врсту освете.

7.

Живот људи у заједници карактеришу одређени обрасци понашања којима се регулише однос јединке према другим члановима у окружењу. Најизраженији вид успостављања овог односа је комуникација, а најважније

---

²⁸ *Словенска митологија*, 248 (јело).

²⁹ *Српски митолошки речник*, 104 – 105 (вода); *Словенска митологија*, 87 (вода).

³⁰ Забележено приликом теренских истраживања у околини Београда.

³¹ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама* (приредио Војислав Ђурић), Београд 1985, 41 – 45; *Српски митолошки речник*, 60 – 61 (босиљак).

димензије њеног одвијања јесу време и простор. У оваквом односу време и простор имају „моћ говора“. Овај говор је врло често једноставнији од речи, јер је порука која се преноси веома јасна. У ситуацијама попут ових које су разматране у раду (тзв. *задушни дани*) људи схватају да имају посла с потпуно другачијим обликом комуникације, која се делом врши путем језика, а делом независно од њега – путем гестова.

За то су свакако, мада у новијем периоду знатно суздржаније, заслужни живи чланови породице. Као настављачи традиције, они настоје да њихови преци не падну у заборав, тј. да их не прекрије тама. У томе, дакако, значајно место припада управо задушницама – као дану који је на изванредан начин посвећен прошлости, односно прецима који у садашњости само у мислима обитавају са живима.

Milina Ivanović-Barišić

Memorial Service – a Means of Communication with the Dead

Key words: memorial service, communication, rituals, ritual objects.

A specific relationship toward the dead characterizes the traditional Serbian culture; this cult exists even today, in somewhat changed form. A death is always followed by the appropriate, traditional, ritual obligations that served to regulate behavior of a family, or even wider community members that has lost one of its members. The relationship with the dead does not cease after the funeral, but it continues to be maintained during general holidays dedicated to the dead – memorial service. These are the days dedicated to all dead, and when offerings were made especially for the deceased. The memorial services take place in particular days of the year: most often on Saturdays, on Saturdays before another holiday, the Spirits, and on Saturdays before the holiday Mitrovdan; memorial services are also connected with some other holidays during the year.

In addition to the general memorial service dedicated to all dead, there are so-called special memorial services, which take place only in special occasions (on holidays like Petrovdan, Saint Ilija, Velika Gospojina, Trojice and more).

Many different rituals performed during memorial services, as well as ritual objects used should provide the deceased with a safe residence in their new environment. The most important rituals that enabled the communication with the dead include: preparing and sharing food and drinks, visits to a cemetery, lighting candles, incense of graves, vine spilling, decoration with flowers and basilica. The most important ritual objects are: graves, food, drinks, candles, incense, vine, flowers and basilica.